

Uvod

Spoznanje v indijski filozofiji

Katja Utroša

Univerza v Ljubljani

katja.utrosa@gmail.com

 © 2022 Katja Utroša

Epistemološke in logične tradicije, ki so se razvijale na indijski podcelini, so predmet tokratnega tematskega sklopa, ki osvetljuje filozofska razmišljanja, ki so v našem prostoru nekoliko manj znana. Sklop vsebuje tri članke, ki obravnavajo klasično hindujsko smer *advaita vedānta*, ki temelji na vedskem izročilu, predvsem na njegovem najmlajšem sloju, na *Upaniṣadah*, kakor tudi smeri budistične epistemologije in logike, značilni za *māhāyānski* budizem smeri *madhyamaka* (šola srednje poti) in *yogācāra*.

Ivan Andrijić v Razpravi o *śrotavyi*, *mantavyi* in *nididhyāsitavyi* v zgodnji *vedānti* (»Discussion on *Śrotavya*, *Mantavya* and *Nididhyāsitavya* in the Early Vedānta«) primerja različne interpretacije odlomka iz predbudistične *Bṛhadāraṇyakopaniṣade*, ki govori o spoznanju sebstva (*ātman*), tj. notranjega jedra posameznika, spoznanje katerega omogoča tudi spoznanje sveta. Odlomek našteje tri načine spoznavanja sebstva: poslušanje (*śravaṇa*), razmišljanje (*manana*) in zbranost (*nididhyāsana*). Pri tem je v članku izpostavljena polemika med najpomembnejšim avtorjem *advaita vedānte* Śaṅkaro (8. st.) in zgodnejšim komentatorjem smeri *bhedābheda vedānta* Bhartṛprapaṇco. Śaṅkara zagovarja enotnost treh načinov spoznanja, predvsem pa oporeka razumevanju spoznavnih procesov kot navodil za dejanja. Sledenje navodilom ne vodi do (osvobajajočega) spoznanja, temveč le do zavesti o tem, da moramo nekaj narediti. Po Śaṅkari pravo spoznanje vznikne spontano. Z ugovorom pojmovanju spoznanja kot dejanja, ki je posledica podajanja navodil, pa želi tudi pokazati, da so Upaniṣade, ki veljajo za osnovo hindujske filozofije, pomembnejši sloj vedskega kanona kot zgodnejše *Brāhmaṇe*, ki razlagajo mantere in podajajo napotke za izvajanje obredov.

Nina Petek v članku »Dignāgov prispevek k razvoju budistične epistemologije s posebnim ozirom na vprašanje zaznavanja« analizira pojmovanje zaznavanja, značilno za smer budistične epistemologije in logike

(*pramāṇavāda*), ki izhaja iz idejnih okvirov *yogācāre*. Spremljajoči prevod sanskrtskega besedila *Preiskava objekta zaznave* (*Ālambanaparīkṣā*) utemeljitelja smeri, mojstra Dignāge (480–540 n. št.), je prvi prevod tega pomembnega in izvirnega filozofa v slovenski jezik. Dignāga izhaja iz središčne ideje *yogācāre*, da je vse, kar obstaja, le zavest (*cittamātra*). Objekti zaznave niso zunanji predmeti sveta kot v realističnih sistemih, ampak so notranja oblika, modifikacija zavesti same. Dignāga polemizira z atomizmom hindujske smeri *vaiśeṣika*, ugovarja pa tudi neposrednemu realizmu in teoriji sklepanja *vaiśeṣikine* sestrške smeri *nyāye*. *Nyāya* zaznavanje definira kot temeljno sredstvo pravilnega spoznanja (*pramāṇa*), ki je posledica neposrednega stika med čutili in zunanjimi (in notranjimi) objekti ter ki ni pogojeno z jezikom. Takšno neposredno zaznavanje je prosto vsakršne konceptualizacije. Dignāga pa argumentira, sledeč epistemologiji »le zavesti«, da inherentni del zaznavnega akta ni le določen objekt, ampak tudi samozavedanje zavesti, ko se ta zaveda sebe, kako objekt zapopada.

Sklepni članek Andreja Uleta sprašuje »Kako misliti vpričo neizrekljivega?« in tematizira logično tetralema (*catuṣkoṭi*, štirikotje) v budistični dialektiki praznine, predvsem pri začetniku *māhāyanskega* budizma in utemeljitelju smeri *madhyamaka* Nāgārjuni (150–250 n. št.). Tetralema je zaporedje štirih (na videz) protislovnih trditev – kot v primeru bivanja Bude, ko ne moremo trditi, da Buda obstaja, ne obstaja, obstaja in ne obstaja hkrati ali da niti obstaja niti ne obstaja. Čeprav poznamo številne ponazoritve budističnih tetralem s sredstvi sodobne logike – v članku predstavljena rekonstrukcija Grahama Priesta temelji na parakonsistentni logiki –, Ule ugotavlja, da tovrstni poskusi niso posebej plodni. Bistvo tetraleme določi kot težnjo k »molčečemu uvidu v praznino«, ki naj služi kot sredstvo za preseganje nadaljnje argumentacije in vseh nazorov. Neizrekljivo lahko smiselno nagovarjamo le z molkom, kar se zrcali tudi v budističnem nauku o dveh resnicah: konvencionalni izrekljivi vednosti in poslednji neizrekljivi resničnosti. Slednje avtorju omogoča še izris vzporednice med budistično filozofijo in analizo jezika poznega Ludwiga Wittgensteina.

Tematski sklop predstavlja tri vodilne mislece staroindijske tradicije: budista Nāgārjuno in Dignāgo ter Śaṅkaro iz *advaita vedānte*. Vendar epistemološka in logična vprašanja tematizirajo tudi jainisti, materialisti (*cārvāka*), skeptiki ter številne druge staroindijske filozofske smeri, za katere pa je značilno tudi to, da druga z drugo vstopajo v dialog. Soočajo poglede o sestavi sveta in formi spoznanja ter naslavljajo univerzalne

epistemološke in logične probleme, ki se zastavljajo tudi zahodnim mislecem – poleg Wittgensteinove analize jezika, ki jo izpostavi Ule, Petek pojmovanje zavedanja in zaznavanja v *yogācāri* primerja z »empirično psihologijo«¹ Franza Brentana.